

Сергій Семенчук,
кандидат історичних наук,
викладач кафедри суспільних дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Олександр Пірняк,
заслужений працівник культури України,
директор історико-культурного заповідника «Буша» (2000–2017 рр),
організатор пленеру «Подільський оберіг» (1986–2017 рр.)

Бушанські антропоморфи лівобережжя Середньої Подністрянщини

У публікації висвітлено інформацію про кам'яні антропоморфи, виявлені автором в липні 2019 р. у дворі жителя с. Буша Ямпільського району Вінницької області О.О. Пірняка. Зроблено чергову спробу розглянути насиченість предметами кам'яної монументалістики праукраїнської Подністрянщини.

Підкреслено, що науковий інтерес до вказаної території пояснюється тим, що вона, у складі Південно-Західної України, найбільш наповнена об'єктами прадавньої культової скульптури за ступенем її збереженості. Зроблено короткий огляд історіографії.

Ключові слова: Буша, Подністрянщина, культ, ідол, антропоморф, статуя, скульптура.

Досліджувана територія знаходиться на південь від Авратинської (Верхньобузької) височини, знижуючись в напрямку Дністра. Річка Дністер – одна із важливих водних артерій Південно-Східної Європи, яка приваблює людей з найдавніших часів і до сьогодення (Винокур, Тимощук 1977, с. 3-4).

У літературі прийнято називати цю територію лівобережним Подністров'ям, Придністров'ям, Подністер'ям, Подністрянщиною тощо (Геренчук 1980, с.7-9).

Означений регіон – частина Подільських земель, який в адміністративно-територіальному поділі займає територію Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького, Новоушицького, частково Чемеровецького, Городоцького, Ярмолинецького та Віньковецького районів Хмельниччини, а також лівобережну частину Тернопільської (у межах Заліщицького, Борщівського, Гусятинського, Чортківського і Теребовлянського районів) та Вінницької (у межах Могилів-Подільського, Ямпільського, Мурованокуриловецького) областей, складаючи площу близько 5 тис. км² (Семенчук 2018, с. 2).

Територія Середньої Подністрянщини і до сьогодні зберігає містичні та загадкові сліди язичництва, тому цей регіон віддавна цікавив науковців і був актуальною тематикою для досліджень. А отже відокремленим аспектом цієї теми є дослідження дохристиянських кам'яних статуй лівобережжя Середньої Подністрянщини (Семенчук 2009).

Каміння – один із першоелементів Світу разом із землею, водою, вогнем і повітрям. З прадавніх часів у народній традиції – це об'єкт поклоніння. У священних місцях воно символізувало вічність. Магічними властивостями наділялося взагалі каміння як таке, що зумовлювалося його твердістю, міцністю та довговічністю. На території України з часів явної культурно-історичної спільноти із каменю створювали скульптури, надаючи їм антропоморфних та зооморфних рис (Войнович 2005, с. 218-219).

Зауважимо, що в останні роки ХХ та на початку ХХІ ст. з'являються нові цікаві факти, які доповнюють історію язичництва на Русі в цілому та Середній Подністрянщині зокрема.

Неабиякий інтерес до означеної проблеми виявляли фольклористи, етнографи, археологи, починаючи з середини ХІХ ст. Цій тематиці присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних науковців.

Так, велику роботу щодо виявлення та фіксації антропоморфних скульптур у Середній Подністрянщині провели на рубежі XIX та XX ст. В. Гульдман (Гульдман 1901, с. 300) та Ю. Сіцинський (Сецинский 1901, с. 205-210). За їхніми даними на межі XIX–XX ст. в селах Поділля було знайдено понад десяток кам'яних скульптур, яких у народі називали «бабами». Язичницькі скульптури зафіксовано в таких пунктах Середньої Подністрянщини: Іванківці, Хребтіїв, Калюс, Іванківці-Олешинські, Березна, Березове, Хоньківці, Козлов, Пижівка, Кузьминчик, Ольховець (Винокур 2000, с. 128).

На жаль, не всі з відкритих кам'яних скульптур стали надбанням науки. На основі систематизації та картографування здобутих даних Ю. Сіцинський підготував та опублікував капітальну джерелознавчу працю «Археологическая карта Подольской губернии», яка вийшла у світ в 1901 р. у Працях XI археологічного з'їзду (Сецинский 1901, с. 205-210) вчений зафіксував і систематизував близько 2 тисяч археологічних пам'яток від кам'яного віку до періоду Київської Русі включно. Ця робота стала основою щодо розташування та опису язичницьких скульптур та рельєфів Середнього Подністров'я. Цим об'ємним дослідженням Ю. Сіцинського науковці активно користуються й на сучасному етапі. Нагадаємо, що ілюстрацій цих пам'яток у праці дослідника Ю. Сіцинського не виявилось.

У праці В. Гульдмана «Памятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии», яка вийшла друком у 1901 р., в останньому розділі «Б. Ошибки» зазначено про відсутність кам'яних ідолів біля сіл Вільхівці (Ольховець), Кузьминчик Чемеровецького району Хмельницької області та Іванківці Хмельницького району Хмельницької області (Гульдман 1901, с. 2). Автор публікації поділяє думку В. Гульдмана про відсутність кам'яних стел у згаданих населених пунктах, оскільки, як показала розвідка, стели там справді відсутні. Низка дослідників, не звертаючи особливої уваги на інформативну наповненість згаданого розділу,

помилково подавали цей перелік кам'яних скульптур Середнього Подністров'я у своїх дослідженнях, посилаючись на зазначене джерело.

Вагомий доробок у розробку проблеми з історії язичництва Подністрянщини має дослідник І. Винокур (Винокур 1972, 2000), (Винокур, Тимошук 1977), (Винокур та ін. 1991), (Винокур, Горішний 1994), до його праць увійшов змістовний матеріал про духовність населення першої половини I тис. н.е. в регіоні (Семенчук 2010, с. 47-48). Кам'яна монументалістика досліджуваної території була у сфері наукових інтересів фахівців М. Брайчевського, В. Довженка (Брайчевский, Довженок 1967), (Брайчевський 1955, 1953), Б. Рибаківа (Рыбаков 1987, 1981), І. Русанової та Б. Тимошука (Русанова, Тимошук 1986, 2007), а також є у Р. Забашти (Забашта 1987, 1995, 1996), В. Захар'єва (Захарев 2003), В. Гуцала, П. Болтанюка (Гуцал, Болтанюк 2010), С. Семенчука [Семенчук 2009, 2010, 2011,] та ін.

За даними С. Семенчука (співавтора публікації) на лівобережжі Середньої Подністрянщини вивчено й проаналізовано 26 зразків кам'яної монументалістики. Досліджено їх атрибутивну та семантичну спрямованість, з'ясовано матеріал, з якого вони виготовлялися (Семенчук 2018, с. 266).

Перелік прадавньої монументалістики доповнюємо ще двома знахідками із с. Буша Ямпільського району Вінницької області, які виявлено під час археологічної розвідки у дворі колишнього директора історико-культурного заповідника «Буша» О. Пірняка. Як з'ясувалося з розповіді краєзнавця-скульптора, статуя № 1 знайдена ним у 2005 р. у с. Буша по вул. І. Богуна на відстані 30 м. з півночі на південь від давнього козацького кладовища. Стелу він вийняв із кам'яного муру-огорожі, куди її, очевидно, було недбало замуровано у радянські часи – період байдужості до історико-культурної спадщини України.

Конусовидна статуя із заокругленим навершям виготовлена із дністровського каменю-вапняку білого кольору із відбитками морської фауни, що протягом тривалого часу спричинило до вивітрювання і утворення

смуги ерозійних раковин (рис. 1.). Стела розбита на три нерівні шматки, які в сукупності утворюють кам'яний конусовидний монумент правильної геометричної форми. В первісному стані це була кам'яна брила завтовшки не менше 20 см., нижня частина якої не збережена.

Розміри знайденого фрагмента становлять: висота – 95 см, ширина нижньої частини – 68, в районі верхнього сколу – 46, товщина нижнього сколотого фрагмента – 20, верхньої заокругленої частини – 16 см. Не дивлячись на конусовидну форму, простежуються антропоморфні риси, які спостерігаються при косому спогляданні із тильної її частини. Голова, немовби посаджена на плечі, шия – не виділена (рис. 2).

На думку авторів Бушанська стела № 1 за стилістичними ознаками знаходить свої аналогії із кам'яною статуєю з с. Нижчий Ольчедаїв сусіднього Могилів-Подільського району Вінницької області, яка репрезентує культурно-мистецької традиції кочової людності раннього залізного віку, зокрема, з кам'яним образотворчим мистецтвом скіфських племен VI–IV ст. до н.е. Зазначаємо, що в околицях с. Буша простежуються три кургани скіфських часів. Припускаємо думку, що стела могла бути намогильною плитою на одному із них.

Скульптуру № 2 знайдено між Муровано-Куриловецьким і Могилів-Подільським районами Вінницької області, яку в 2010 р. О. Пірняк перевіз в с. Буша.

Ідол являє собою прямокутний чотирьохгранний кам'яний стовп з явно вираженими антропоморфними рисами (рис. 3). Розміри скульптури: висота – 80 см, ширина основи в плечах – 33, довжина голови – 26, ширина у верхній частині – 16, ширина обличчя по лінії носа – 20 см. Нижня частина ідола дещо скошена із шириною 28 см.

Вважаємо, що нижню частину скульптури відбито досить давно, про що свідчить стан структури каменю на зломі. Фронтальна частина голови має дещо випукле обличчя, на якому простежуються заглиблення очей, злегка скошений ніс, прориси рота і борода. Достатньо чітко простежується права

рука із долонею на рівні грудей. Нижче руки видно випукле зображення кола із прокресленими навхрест лініями, можливо, солярного знаку. Лівої руки не зафіксовано, очевидно, внаслідок руйнації скульптури. Тильна частина скульптури простежується чітко. На тильній частині помітні сліди обробки каменю давнім майстром-каменетесом (рис. 5).

Антропоморф виготовлено із характерного для цієї місцевості Дністровського вапняку. По всій його площині простежується значна кількість ерозійних раковин – наслідок вивітрювання. На думку О. Пірняка, скульптора із багатолітнім досвідом, процес ерозії через певний час невідворотний, особливо у випадках штучної обробки каменю, на й що вказують досліджені нами скульптури.

Солярний знак на стелі, що позначає сонце і втілює світло є символом вічного оновлення природи. Подібний знак дослідники зафіксували на кам'яній конусовидній стелі ставчанського капища у Новоушицькому районі Хмельницької області (Винокур 2010, с. 124-125).

Отже, ми вважаємо, що ідол № 2 має в Подністров'ї аналогії з язичницькими скульптурами, які виявлено у селах Ставчани, Калюс, Іванківці та Пижівка Новоушицького району. Таким чином, за матеріалом, з якого виготовлено знахідку, а також за технікою зображення на камені та семантикою цю скульптуру можна об'єднати у середньодністровську групу, яка датується матеріалами черняхівської культури III–V ст. н.е.

А отже, вивчення бушанських кам'яних монументів відкрило нову сторінку в історії культових осередків регіону. Наведена інформація доповнила опис язичницьких скульптур лівобережжя Середньої Подністрянщини ще на два нових археологічних об'єкти – кам'яні антропоморфні скульптури. На цей час у досліджуваному регіоні їх зафіксовано, вивчено та введено у наукових обіг археології України у кількості 28 знахідок. Такий локальний вияв язичницьких артефактів регіону засвідчує про розвиток духовної культури та стійкість глибоких прадавніх традицій і культів населення праукраїнської Подністрянщини.

Література:

1. Брайчевский М. Ю. 1955. Археологическая разведка в Новоушицком районе Хмельницкой области. Археологічні пам'ятки УРСР, V, С. 178.
2. Брайчевский М. Ю. 1953. Древнесловянское святилище в селе Иванковцы на Днестре. Краткие сообщения истории материальной культуры СССР, 52, С. 43-53.
3. Брайчевский М. Ю., Довженок В. И. 1967. Поселение и святилище в селе Иванковцы в Среднем Поднестровье. Материалы и исследования по археологии СССР, 139, С. 238-262.
4. Винокур І. С., Горішний П. А. 1994. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський педагогічний інститут імені В. П. Затонського. Кам'янець-Подільський : Центр Поділлєзнавства.
5. Винокур І. С. Альошкін О. М., Забашта Р. В. М. Б. Петров, В. М. Петровський, О. М. Пірняк, В. С. Степанков. 1991. Буша: історико-краєзнавчі нариси. Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ.
6. Винокур І. С., Тимошук Б. О. 1977. Давні слов'яни на Дністрі. Ужгород: Карпати.
7. Винокур І. С. 1972. Історія та культура черняхівських племен. Київ: Наукова думка.
8. Винокур І. С. 2000. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіюм.
9. Войнович В. М. 2005. Українська міфологія. Київ: Либідь.
10. Гульдман В. К. 1901. Памятники старины в Подолии. (Материалы для составления археологической карты Подольской губернии). Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления.
11. Гуцал В. А., Болтанюк П. А. 2010. Ідол із села Пижівка.: Завальнюк О. М. та ін. (ред.). Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура, 18-19 листоп.2010року. Кам'янець-Подільський: Абетка, С. 161-164.

12. Забашта Р. В. 1987. До питання еволюції й формально-образної структури монументальної скульптури слов'ян-язичників.: Баженов Л. В. та ін. (ред.). VII Подільська іст.-краєзн. конф. Секція археології: Тези доповідей. Кам'янець-Подільський, С. 38-40.

13. Забашта Р. В. 1995. Ідоли Ставчанського святилища (нові іконографічні факти й історичні паралелі).: Бандрівський М. та ін. (ред.). Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України. Збірник тез повідомлень та доповідей, м. Хмельницький 3 лютого. Львів, С. 38-41.

14. Забашта Р. В., Білосор В. П. 1996. Скіфська скульптура з району Середньої Надністрянщини. Народознавчі зошити, 1, С. 30-33.

17. Захар'єв В. А. 2003. Давньоруські язичницькі та християнські святині Сокільця. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: Збірник наук. праць. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, III, С. 75-77.

15. Геренчук К. І. (ред.). 1980. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа.

16. Рыбаков Б. А. 1987. Язычество Древней Руси. Москва: Наука.

17. Рыбаков Б. А. 1981. Язычество древних славян. Москва: Наука.

18. Русанова И. П., Тимощук Б. А. 1986. Збручское святилище. Советская археология. № 4. С. 90-99.

19. Русанова И. П. Тимощук Б. А. 2007. Языческие святилища древних славян. Москва: Издательство «Ладога-100».

20. Семенчук С. О. 2011. До історії досліджень Пижівського антропоморфа Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, на пошану проф. А. О. Копилова, 4, С. 252–259.

21. Семенчук С. О. 2010. Історіографічний огляд та джерельна база досліджень язичницької культури населення лівобережної частини

Середнього Подністров'я в I тис. до н.е. – першої половини I тис. н.е.: Завальнюк О. М. та ін (ред.). Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура. Кам'янець-Подільський: Абетка, с. 46-50.

22. Семенчук С. О. 2018. Осередки язичництва лівобережжя Середньої Подністрянщини (XI ст. до н.е. – XIII ст. н.е.). Автореферат дисертації к. і. н. КПНУ.

23. Семенчук С. О. 2018. Осередки язичництва лівобережжя Середньої Подністрянщини (XI ст. до н.е. – XIII ст. н.е.). Дисертація к. і. н. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка.

24. Семенчук С. О. 2009. Язичницькі скульптури та скельні рельєфи Середнього Подністров'я.: А. Квасецький та ін. (ред.). Тези міжнародної наукової конференції “Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б. О. Тимошука, 10-11 квітня 2009 р. Чернівці: Зелена Буковина, С. 65-66.

25. Сецинский Е. 1901. Археологическая карта Подольской губернии. Труды XI археологического съезда, С. 205-210.